

«Відхід Тичини»

Василь Барка

Могила: чорними обрисами, для всіх приклонників лірика: хто стояв біля неї, і хто від неї далеко, — надто несподівана! тяжко її, страшно дійсну, погодити в уяві з тонами "Сонячних клярнетів", що символізують красу непогасимого духовного життя.

Могила, в офіційному похороні, прийняла на вічний спочинок — лавреата, академіка, депутата, орденоносця, героя СОЦІАЛІСТИЧНОЇ праці; всі взнаки проминущої слави земної замкнула мертвою горбовиною.

Підвелася на терені життя, де панують сила і програма — без духовного світла.

А не змогла, як і вони, закрити найкращих вицвітів духовних, що створив колись самітник; бо розгорнуто їх в чудесній красі: виразі істин, плеканих серед народу віками.

Чи примирити в уяві?

Могила взяла старого поета з його слабощами і немощами — на сімдесят шостому році життя.

Його ж вершинна лірика, тільки й варта вічності в його доробку, вся склалася в повній сназі свіжого віку, з блискучими барвами і повнокровністю натхнення: сам вінець нев'янущий для поета, геній якого мав прикмети молодости як найхарактерніші! — після неї склав крила.

Неспроможна навіть і невідклонима могила забрати собі і погасити, чи хоч похилити до своєї чорноти — молодий всесвіт його ліризму.

Привласнила бренні останки слівця, хто в старості обернувся з картаннями до молодих дерзновенних поетів-новаторів. А до родини їх і сам колись належав, будучи мабуть найвизначнішим з неї для всього століття: таким і зостанеться в пам'яті, недосяжно — над млою могили.

Його поетичну панщину для "культу особи" спобіжить різкий осуд в історії письменства.

А лірика його класичного періоду, від "Сонячних клярнетів" до "Вітру з України" включно, зостанеться в нашому письменстві, як діамантний взірці досконалости; в її освітленні ставатимуть нові здобутки віршові — для розсуду: щодо мистецької вартости і властивого місця.

Він був найвизначнішим ліриком нашим по Шевченкові, належачи до ряду, де — автор "Слова о полку Ігоревім" і сам творець "Кобзаря".

Ніхто, після них і складачів старовинних пісень, не вичарував для поезії так гарно видивности всесвіту, вже в модерних обрисах її, і одночасно — образу серця: в чародійній, досі незнаній гармонійности і красі почуттєвих барв.

Деякі вірші мають в собі вражаючу пророчу візійність; один міг би служити як напис, вибитий в камені над брамою всієї революційної епохи, що почалась після першої світової війни.

Одчиняйте двері — Наречена йде! Одчиняйте двері — Голуба блакить.
Очі, серце і хорали

Стали.

Ждуть.

Одчинились двері — Горобина ніч! Одчинились двері — Всі шляхи в крові! Незриданими сльозами,

Тьмами.

Дош.

Тичина в "Сонячних клярнетах" дає свою відповідь на новітню загрозу:

Тільки й єсть у нас ворог — наше серце.

Благословіть, мамо, шукати зілля, шукати зілля на людське божевілля.

Він прославив пам'ять юнаків, що за вітчизну полягли в битві і були поховані на Аскольдовій могилі.

В циклі ліричної прози "Замість сонетів і октав" продовжує тему справжньої перемоги добра — в серцях людських: як передумови до перемоги над озвірілим злом в суспільстві.

"Грати Скрябіна тюремним наглядачам — це ще не революція".

Про терор він писав:

"Велика ідея потребує жертв. Але хіба то є жертва, коли звір звіра їсть?"

Все дужче входячи в драми СОЦІАЛЬНОЇ боротьби і звертаючись до революційних тем, Тичина в збірці "Плуг", через символічний образ, відсвітив страшний стан України і власного серця, — в час, коли на півночі без перерви проголошувалося про Росію в поезії: ... стоїть сторозтерзаний Київ і двісті розіп'ятий я.

Лірика в "Плузі" збагатилася мотивами з революційних катаклізмів, поширених в уяві на цілий космос: як і в наступній збірці — "Вітер з України". Але, супроти феноменального прискарблення і дальшої "кристалізації" всіх самоцвітів віршового майстерства, вже втрачалося в ліриці блаженне звучання пісенности з світанкових світів. Захоплений революцією в її радянському напрямку для України і оспівуючи її в космічних плянах, Тичина часом, хоч іронізуючи, відкривав завісу над дійсністю і подавав вираз сумнівів.

З вірша "Перед пам'ятником Пушкіну в Одесі":

Залузаний бульвар. Бульчить калюжна плавань. І Пушкін на стовпу — плыве у грязь, як в гавань. Куди ж ти, підожди! — не хоче говорить. Внизу сирени рев і море бурунить.

То ж вдячнії сини невдячної Росії поставили його... плечима до стихії: стій боком до людей, до многошумних площ; Господь стихи простить і епіграмний дощ...

Ах, море і поет! Та хто ж вас не боїться! Свободи чорний гнів. І блиск, і гарт, і криця. Поетом будь добро: помреш — то од свобод все боком ставлять нас, щоб не впізнав народ.

Чи, силою понурої іронії історичних подій, не поставиться тепер так само боком! також і пам'ятник Тичині? — стороною сірих газетних віршиків, замість обличчя геніяльного співця українського Відродження...

Тичина в час молодої лірики жив великою і палкою вірою: в святість доброго почування людей, коли серця були щирі і повні відгуків на страждання інших, здібні дуже жаліти і любити — в помочі їм; серця чисті і милостиві, що їх тоді, особливо в селах, ще не скалічили і не пограбували війна і революція.

Коли ж це відбулося, для поета і світ став інший:

Не місяць і не зорі,

і дніти мов не дніло!

Як страшно!.. — людське серце

до краю обідніло. Таємниця тодішньої лірики П. Тичини — в її незглибимій сердечності, з якою прихильється до кожного болю людського і торкає душевні рани — ніби сестринськими пальцями, щоб покласти хоч крапельку бальзаму з свого світла. Стерпне і скрикне при вигляді чужої невігойної муки, приймаючи її як свою власну. Не промине і не виправдає нічим ні однієї кривди і терзання людського, — підніме руку в прокльоні: щоб спинити звірство. Порадується, заглядаючи в бідні вікна і бачачи, як в тихій родині любляться батьки і діти їхні: з чистою ніжністю в почуваннях — одне до одного; може і не завжди висловленою.

Встали мати, встали й татко:

де ластовенятко?

А я тут, в саду, на лавці,

де квітки-ласкавці. Це не сентименталізм (його можна впізнати з підробок під сердечність), — ні, це якраз сама сердечність: без неї не буває лірики.

Оспівано давній склад життя в простій сім'ї — в білій хатці, і в хліборобській громаді; тоді трималися споконвічної правди, супроти кривд і всякого горя.

Де берегли її світло, люди проходили вік праведно, відчуваючи Царство Боже в самих собі.

Відсвіт цього вікового життя нашої людности: з правдою Христовою в грудях, сповнює ліризм раннього Тичини і дає духовну силу для мальовничої мови.

Стою. Молюсь. Так тихо-тихо скрізь, — мов перед образом Мадонни.

Лиш від осель пливуть тужні, обнявшись озвони, — узори сліз.
("Квітчастий луг")

Тут говорять з Богом.

Тут Йому скажу —

(хтось заплакав за порогом) —

з херувимами служу...

("У соборі" I; 1917)

Хтось на заході жертву приніс

("Там тополі")

— Господь іде! — подумав десь полин ("Іще пташки")

Із сивої-сивої Давнини причалюють човни золотії. ... З хрестом,
опромінений,

ласкою Божою в серце зранений,

виходить Андрій Первозванний.

: Благословенні будьте, гори, і ти, ріко мутная!

І засміялись гори,

зазеленіли...

Над сивоусими небесними ланами Бог проходить,

Бог засіває.

Падають

зерна

кришталевої музики.

З глибин Вічності падають зерна

в душу.

І там, у храмі душі,

над яким у недосяжній високості в'ються голуби-

молитви,

там у повнозгучнім храмі акордами розцвітають,

надхненими, як очі предків. _

(Золотий гомін , 1918)

Висловів побожності, навіть без прямого означення з кола церковних уявлень, — багато в Павла Тичини. Певно, вплинули родинні спогади і навчання в духовній семінарії.

Проте, не в самих ліричних малюнках, близьких до іконності, виявилася найглибша віра молодого Тичини. Її джерельні вирази — в найсвітлішому дусі милосердя та в суто євангельському образі світу і людини, в характері зображення природи з його світленням і мірами, з видивними побудовами — близько до "Апокаліпсиса" ("І являвсь мені Господь в гromі, бурі і росі..."); з особливою антагоністичністю вселенських сил світла і тьми, з херувимами, Богоматір'ю, апостолами, а супроти них — з появою звіра і змія: все близьке до образности Нового Заповіту. Тут первопочаток для вершинної поетики раннього Тичининого символізму.

Саме уявлення про "соняшні клярнети" становить ніби "перетвір" з пресвітлої ласкавости небесного дня, що оточує в Євангелії образ Ісуса Христа.

Як писав один визначний дослідник, в цьому образі велика подібність до сонця: в постійній ясності і животворчій теплоті, з невичерпною щедрістю його променів.

Уявлення про "сонячні клярнети", здається нам, склалося набагато з саява, взятого від надсвітнього ореолу навкруг образу Христа і перекомпонованого в світляну алегорію вселенського гармонійного ладу.

У провідному вірші, що дав назву для самої збірки, це похідне уявлення вже ставиться супроти релігійних відображень ("... не Голуб-Дух"). Тільки декотрі прикмети збережено, скажیم — "п'ятьми творчої хітон і благовісні руки".

Нема цілковитої новини! — так ставалося в часи ренесансу на Заході: де відходили від Бога, образ його в уяві часом розточувався світлом на весь світотвір.

Можна здогадуватися про втрачений — високий, з музичною патетикою, космос віри молодого лірика.

її полум'я в душі Тичини, хоч при відступі і навіть повному відході від релігії, не могло вгаснути відразу. Давало снагу для визначної лірики, аж поки пропало — від ґвалтовного і заморозливого подуву з новоприйнятої матеріялістичної доктрини.

Відкривалася колись душа людини в своїй дійсності як універсум, багатший і чудесніший, ніж весь видимий всесвіт; відкривалася в житті своєму, зовсім відмінному від всього, що відомо про "стихії" землі! — в житті: феноменально текучому, ніби від найтоншої незримої огненности непочисливими свіченнями, поривами, вибухами, течіями в перехідності їх, весь час зв'язаних, при їх зрості і занепаді, виникненні і погасанні; з великими і постійними силами, як також — дрібними найрізноморднішого характеру і довгочасности. З успадкованими і новоз'явленими: суто особистими. З будовами в неспоглядимих вимірах, від надзоряности мрії до низів проклятого підсвіття в людині. З святістю дітей Бога, створених на його образ і подіб'я, ненабагато гірших від ангелів, і аж до звіроподібности та демоніяцтва. З могутностями різних рядів — думки, уяви, волі, почування: при дивовижних закономірностях для кожної сфери, особливо в творчій здібності пізнання і в здобутках мистецьких. З неосяжними потужностями окриленої душі — в її вірі, в її любові, здатності до пожертви, шляхетної діяльності, спокути і молитви, очищення від гріхів, поступами в моральному самовдосконаленні. З особливою

і таємною сферою серця. З неоясними спроможностями для надприродних явищ, тепер загальноовизнаних навіть і в країнах офіційного безвір'я.

Виявилось: душа людська якимись таємними і незвичайними силами, істотними для богоподібного образу і безсмертної природи, — зовсім не зв'язана з жодними основами і обставинами матеріального світу і ніяк не залежить від них.

В колосалітеті класичної творчості виявилась загадкова сила: проникати віддзеркаленнями так глибоко в життя, передусім в духовне життя людей, що потім століттями відкривають все нові відсвітні сторони, незнані досі.

Життя душі виобразилося, ніби неозориме дерево з різноманітними множинами гілля, цвіту, плоду, явищ освітлення: в могутніх, з грізністю, і витончених до пелюсткової делікатності, почуттєвих тонах, та в незчисленних рядах барв і звучань, з ними пов'язаних.

Тут — окремий всесвіт, близький до Творця, передусім в голосі сумління, в незнищимій потребі і здатності віри, в молитві, порятунках ближнього, сердечності добрих людей, жаданні правди і справедливості.

Але в новітній час поширилися науковоподібні міти: що життя душі залежить неодмінно від матеріальності, в виразі її через "базу" виробничих відносин, або через плотські жадання.

Колишній вчитель Тичини, наймудріший з мислителів наших, Сковорода, писав про матеріалістичний світогляд і знання при ньому: "Біс по-еллінському — сіаітопіоп, значить — відання, знання, підле помислення, стихійне розуміння, долом плазуюче, не прозираюче в Божі стихії, виконуюче виконання. Це — рідне ідолошановання, не бачити в світі нічого, крім стихій; це єсть начало всякого зла і провина і кінець, як мовляє Соломон".

Подекуди, з погляду "долом плазуючого" світорозуміння, пробують "пояснити" одухотворену сферу "Сонячних клярнетів", сповнену символічності з віків віри — для висвітлення найінтимніших виявів душевного життя: "пояснити" зразу і до кінця, як розгвинчують і показують складне оптичне приладдя або швейцарський годинник.

При цьому — така певність, ніби поза складеними, згідно з "методологією", формулками — вже ні листочка від галузок істини не зосталось.

А властиво "клярнетизм" Тичини й досі не досліджений: як лірично-філософська концепція.

Вже проблема правдошукування в ній, як споконвічна проблема душевного життя, з'являє поле для розборів.

Немає просто "клясових" ключів до неї; бо чому так багато переконаних комуністів: світоглядних марксистів, ленінців, навіть "культовців" чи інших радянських авторів, зокрема — реабілітованих, писали всупереч офіційній догмі і тенденції, і воліли радше згинуть, ніж відмовитися від правди свого зображення життя. А в наші роки — скажимо, трагічна правда комсомольця Симоненка. Як і в протилежних станах: наприклад, монархіст Достоевський колись виконав такі глибинні аналізи душевного життя людей і суспільного побуту, що надовго випередили його час і виявилися ревелюційними для психології, як науки, і пророчими для історичних подій. Одночасно революційні письменники, як Чернишевський, обережно кажучи, пасли задніх в мистецтві слова, після Достоевського. Бо шукання найглибшої правди в мистецтві — це передусім етична сторона духовного життя людини; в європейській літературі вона склалася під впливом християнства з його всепроникаючими істинами, найбільшими і найсвятішими з усіх, відомих людству в його історії.

Правдошукування Тичини, разом з прагненнями до високої досконалости в ліриці, підтримувалося серед оточення, що з ним був пов'язаний поет. Трудно знайти розгадку кожної з таємниць творчости — без доброї уваги для такого оточення і духовної атмосфери в ньому, не менше потрібної для серця поетового, ніж повітря, тепло і світло квітучій рослині. Це — неоцінна дорогоцінність: зрозуміння дружнє і глибоке, братерське тепло, підтримка в розбитий час, при напасті чи в труднощах, при занепаді і незваженості, заохота і поміч при здійсненнях; спочуття і співучасництво в вершинному поступі, в новому розвитку — супроти тяжкої сили чужости і нерозуміння навколо, байдужости і глумливої помсти за нововідкривані дороги в завтрашній день. Оточення з природною інтелігентністю, багате скарбами культури і душевними

прикметами витончених, спочутливих і люблячих натур з вишуканими смаками мистецькими було для Тичини: починаючи від його братів, а далі — в духовній семінарії та Комерційному інституті, де вчився; також в гуртку при Коцюбинському і в капелі Стеценка; в колах чернігівського і київського освіченого громадянства, серед художників, музик, відомих вчених, громадських діячів.

По окремих середовищах, побут культурний у Києві та ще декотрих містах був на рівні всіх течій, що хвилювали думку і серце мистців у Парижі, Відні чи Петербурзі. Ще не виросла нова варварська стіна для ізоляції від культурного Заходу.

Можна було відвідувати його мистецькі центри, бачити нові картини на виставках, виписувати всі новинки книжкові, журнали та часописи. Вся скарбність Заходу, "країни святих чудес" була відкрита для багатьох з інтелігенції, що захоплено вивчали її.

І прямий крок — в найближчому напрямі, через рідні ниви: від загадкової, з жаріючими образами, степної епіки "Слова о полку Ігоревім" (перетвореної в поемі "Плач Ярославни"), через багатство пісень старовини і дум (в Тичини вжиток: про "трьох вітрів"); через духовну поезію "Богогласника" (порівняти: "Сотворіння світу"); через науку в спогляданні світу — при могутності аналізуючої думки та при алегоричності пречудесного особистого бароко в Сковороди; через відроджену поезію правди народної — в Котляревського, Пузини, Боровиковського, Гребінки, і передусім через книгу, сказати можна, домобудівника нашої нової поезії, Тараса Шевченка; як потім — через сніцарську лірику Щоголева; а вже що казати про вірші Куліша, Грабовського, Лесі, Франка: супроводили на шляху до верхів'я — і в громадянській, і в інтимній ліриці. Кримський наблизив зразки східньої елеґійности і прикладом заохотив до вивчення орієнтальних мов і літератур. Найбільш джерельною стала для Тичини естетика в новелі Коцюбинського. Спізналися модерністичні вірші: Олеся, Пачовського, Філянського.

Не оглянути всього, що звідано в поетичній долі Павла Тичини: від Алкеєвого віршу і Гафізового — до новітнього розвитку.

Тичина "клярнетист", можливо, був найвизначніший лірик світу, в свої "клясичні" роки (1914 — 1924).

Він синтезував мистецький досвід світового письменства — вічними з'явами досконалости, з повною гармонійністю всіх мір зовнішньої і внутрішньої формности, з незнаною доти красою метафоричного вислову: і в його духовному малюнку, і в мовному звучанні, піднісши душевні скарби українського народу — на вселенський світлокруг життєвий.

Для чого Бог покликав цього чоловіка в світ? — для усправедливлення; хоч потім цей чоловік зруйнувався правдою, але покликання сповнив попереду.

Мова кожного народу повинна розвинутися до найвищого життя: для славлення Творця, для виразу любови до нього і до ближніх, як і для всякого доброго життєвого вжитку. З нею поезія мусить стати при серцях, щоб очисною силою готувати їх світлицями Божого перебування в людях.

Але хижа сила імперіяльної кривди в царській Росії зневажила мову українську і стримала від повного розцвіту. Тоді здійснилося посланництво Шевченка; він сам один надолужив, спричинені злом, недоймитки мови; її, поетичну, розвинув з більшою силою і красою та душевними багатствами, ніж поезія мови, що нею гордилися кривдники.

Те саме призначилося через півстоліття в покликання — для Тичини; і він сповнив.

Може б вічно повинен звучати над його могилою "Реквієм" Берліоза: виразити найгорючішу журбу при втраті посланого на усправедливлення, і гіркущий жаль — за його долю генія, так рано і так безжалісно замордованого духовно: в підсвітній "культособній" каторзі розуму і почування.

Вічна пам'ять! Забути всі гіркоти при цій могилі; забути образи на час, — нехай самі найлюбіші лілії, оббризані росами, покладуться на чорноту могили: скажуть німим цвітом своїм все, від народу України: разом від братів і сестер, що в ній, і що — далеко від неї, у світах.

24. IX. 1967